

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М. П. ДРАГОМАНОВА

ЦИБУЛЯК Наталя Юріївна

УДК 378 : [159.9.072.7 : 372.3] (043.5)

**ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ РОЗВИТКУ СПОСТЕРЕЖЛИВОСТІ
У МАЙБУТНІХ ВИХОВАТЕЛІВ ДОШКІЛЬНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ
У ПРОЦЕСІ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ**

19.00.07 – педагогічна та вікова психологія

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата психологічних наук

Київ – 2014

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано на кафедрі психології Інституту психолого-педагогічної освіти та мистецтв Бердянського державного педагогічного університету.

Науковий керівник: доктор психологічних наук, професор
Кузьменко Віра Ульянівна,
Національний педагогічний університет імені
М. П. Драгоманова,
Інститут соціології, психології та управління,
професор кафедри теоретичної та
консультативної психології.

Офіційні опоненти: доктор психологічних наук, професор
Помиткін Едуард Олександрович,
Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих
НАПН України,
завідувач відділу педагогічної психології і
психології праці;

кандидат психологічних наук, доцент
Дятленко Наталія Михайлівна,
Київський університет імені Б. Грінченка,
Інститут післядипломної педагогічної освіти,
доцент кафедри методики та психології
дошкільної і початкової освіти.

Захист відбудеться «25» листопада 2014 року о 14.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.053.10 у Національному педагогічному університеті імені М. П. Драгоманова за адресою: 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9, зал засідань.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова за адресою: 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

Автореферат розіслано «23» жовтня 2014 року.

**Учений секретар
спеціалізованої вченої ради**

Л. В. Долинська

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Зміни державної політики в галузі дошкільної освіти зумовлюють підвищення вимог до професійної компетентності вихователів дошкільних навчальних закладів. Це передбачає не тільки оволодіння ними необхідними знаннями, уміннями та навичками, а й розвиток комплексу професійно важливих якостей. Серед цих якостей особливе значення має спостережливість, яка, виступаючи основою пізнання й розуміння індивідуальної своєрідності дитини, стає запорукою гуманізації та індивідуалізації освітнього процесу в дошкільному навчальному закладі, визначає успішність, ефективність і результативність педагогічної діяльності. Тому проблема розвитку спостережливості знаходить відображення у Галузевому стандарті вищої освіти з напряму підготовки «Дошкільна освіта».

Визначальними для осмислення цієї проблеми стали дослідження, в яких розкриваються психологічні особливості професійно-особистісного розвитку людини на етапі підготовки до майбутньої діяльності (І. Булах, Л. Долинська, Н. Дятленко, І. Зязюн, О. Помиткін, В. Рибалка, М. Савчин, В. Семиченко, В. Чернобровкін, В. Шадріков, Н. Шевченко та ін.). Це дозволило встановити, що період фахової підготовки є сприятливим для розвитку спостережливості як професійно важливої якості майбутніх вихователів дошкільних навчальних закладів.

Аналіз психолого-педагогічної літератури засвідчує інтерес науковців до проблеми спостережливості та багатоплановість підходів до розуміння сутності цього поняття. Воно розглядається як здібність (С. Головін, Г. Костюк та ін.), якість особистості (С. Максименко, Д. Ніколенко та ін.), її риса (М. Гамезо, О. Петрова та ін.), складова соціально-перцептивної компетентності фахівців (В. Зазикін, І. Кулькова та ін.). У фокусі дослідницької уваги знаходяться праці, в яких спостережливість визначається як професійно важлива якість для представників різних спеціальностей: держслужбовців (Ю. Терещенко, Д. Ніколенко та ін.), юристів (І. Абакумова, О. Столяренко та ін.), психологів (Л. Регуш, В. Ковальов, В. Кузьменко та ін.), учителів (Г. Кислова, Л. Колодіна, В. Лежніна, Т. Мандрикіна, О. Телеєва та ін.) тощо. Зокрема в процесі вивчення спостережливості майбутніх учителів виявлено: психологічні особливості її формування (Г. Кислова), вплив спостережливості на ефективність педагогічної взаємодії (Л. Колодіна), взаємозв'язок між проявом цієї якості та точністю емпіричних прогнозів (В. Лежніна), педагогічні особливості формування спостережливості в процесі спілкування (Т. Мандрикіна), ефективність використання тренінгових вправ для її розвитку (О. Телеєва).

Проте в наукових доробках відсутні фундаментальні дослідження з проблеми розвитку спостережливості майбутніх вихователів дошкільних навчальних закладів, тоді як її вивчення дозволить розв'язати суперечності між сучасними вимогами до прояву спостережливості та теоретичним обґрунтуванням, а також реальною практикою її розвитку в процесі професійної підготовки майбутніх вихователів; потребою практики в методичному супроводі розвитку цієї якості та недостатньою розробленістю відповідних рекомендацій і навчально-методичного забезпечення.

Актуальність зазначеної проблеми, її недостатнє теоретичне та практичне вивчення зумовили вибір теми дисертаційної роботи: **«Психолого-педагогічні**

умови розвитку спостережливості у майбутніх вихователів дошкільних навчальних закладів у процесі професійної підготовки».

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дослідження проведено відповідно до плану наукових робіт кафедри прикладної психології та логопедії Бердянського державного педагогічного університету. Тему дисертації затверджено вченою радою Бердянського державного педагогічного університету (протокол № 6 від 11.02.2010 р.) та узгоджено в Міжвідомчій раді з координації наукових досліджень з педагогічних і психологічних наук в Україні (протокол № 2 від 30.03.2010 р.).

Мета дослідження полягає у теоретико-експериментальному вивченні психологічних особливостей прояву спостережливості майбутніх вихователів дошкільних навчальних закладів і визначенні психолого-педагогічних умов її розвитку, обґрунтуванні, розробці та апробації ефективності програми розвитку цієї якості в процесі професійної підготовки.

В основу нашого дослідження покладено *припущення* про недостатній розвиток спостережливості як професійно важливої якості майбутніх вихователів дошкільних навчальних закладів, а оптимізація цього процесу можлива шляхом впровадження сприятливих психолого-педагогічних умов (забезпечення змістовно збагаченого освітнього середовища через спрямованість змісту навчальних дисциплін і виробничих практик на розвиток спостережливості, використання для цього різних методів і форм організації навчання; сформованість у студентів професійних мотивів фахової підготовки і професійно-педагогічних ціннісних орієнтацій, здатності брати відповідальність за результат професійної підготовки, адекватних і глибоких уявлень щодо сутності спостережливості як професійно важливої якості, а також розвиненість у майбутніх вихователів її адекватної самооцінки, здатності до рефлексії та емпатії), спрямованих на розкриття потенційних можливостей студентів, визнання пріоритету індивідуальності та самоцінності майбутніх фахівців, встановлення постійного зворотного зв'язку між студентами та викладачами у різних видах професійної підготовки.

Реалізація мети передбачає розв'язання таких **завдань**:

1. Визначити теоретичні підходи до вивчення проблеми розвитку спостережливості як професійно важливої якості майбутніх вихователів дошкільних навчальних закладів.
2. Експериментально дослідити психологічні особливості прояву та критерії, показники і рівні розвитку спостережливості майбутніх вихователів.
3. Виявити психолого-педагогічні умови розвитку спостережливості майбутніх вихователів у процесі професійної підготовки.
4. Створити модель розвитку спостережливості майбутніх вихователів дошкільних навчальних закладів, на основі якої обґрунтувати, розробити та перевірити ефективність психолого-педагогічної програми розвитку досліджуваної якості.

Об'єкт дослідження: спостережливість як професійно важлива якість майбутніх фахівців.

Предмет дослідження: психолого-педагогічні умови розвитку спостережливості майбутніх вихователів дошкільних навчальних закладів.

Методи дослідження. Для досягнення мети та реалізації поставлених завдань було застосовано такі методи:

- *теоретичні*: аналіз, класифікація, систематизація, порівняння й узагальнення теоретичних та експериментальних даних з проблеми дослідження;

- *емпіричні*: аналіз документів, спостереження, опитування, тестування; констатувальний та формувальний експерименти. У роботі було використано комплекс психодіагностичних методик, що охоплював два блоки: а) методики, які дозволили виявити психологічні особливості прояву спостережливості майбутніх вихователів: «Коректурна проба» (Б. Бурдон, модиф. В. Анфімова), «Вимір обсягу сприймання», «Метод виключення», «Складна аналогія», «Порівняння понять», «Виділення суттєвих ознак» (А. Маленов), «Пам'ять на образи» і «Довготривала пам'ять» (Л. Столяренко), опитувальник «Соціоперцептивна спостережливість» (М. Кілошенко), субтест «Групи експресій» (Дж. Гілфорд і М. Саллівен, модиф. О. Михайлової), «Діагностика рівня розвитку здібностей адекватної інтерпретації невербальної поведінки» (В. Лабунська) й авторський опитувальник «Значення спостережливості для діяльності вихователів дошкільних навчальних закладів»; б) методики, що дали можливість дослідити психолого-педагогічні умови розвитку спостережливості майбутніх вихователів у процесі професійної підготовки: «Вивчення мотивів навчальної діяльності студентів (А. Реан, В. Якунін), «Життєво-професійні цінності особистості» (Н. Максимчук), «Локус контролю» (О. Ксенофонтова), «Самооцінка психологічної спостережливості» (А. Родіонова, О. Петрова), «Діагностика рівня емпатії» (В. Бойко); «Методика діагностики рефлексії» (А. Карпов), авторські опитувальники «Розвиток спостережливості майбутніх вихователів у процесі професійної підготовки» і «Спостережливість як професійно важлива якість вихователів дошкільних навчальних закладів»;

- *методи статистично-математичної обробки даних*: описова статистика, оцінка параметрів розподілу та міри розсіяння, кореляційний, порівняльний аналіз. Розрахунки були проведені за допомогою пакету статистичних програм SPSS Statistics 17.0 і Microsoft Office Excel 2010.

Експериментальна база дослідження. Дослідження проводилося впродовж 2009 – 2013 років на базі Бердянського державного педагогічного університету, Маріупольського державного університету, Рівненського державного гуманітарного університету, Чернігівського національного педагогічного університету імені Т. Шевченка. Учасниками констатувального експерименту були 234 студенти III і IV років навчання напряму підготовки 6.010101 «Дошкільна освіта» і 48 викладачів. Формувальний експеримент проводився на базі Бердянського державного педагогічного університету та Маріупольського державного університету. У ньому взяли участь викладачі ($n = 14$) і майбутні вихователі (експериментальна група (ЕГ) – 26 осіб, контрольна (КГ) – 25 студентів).

Наукова новизна і теоретичне значення дослідження:

- *вперше* проведено системне теоретико-експериментальне дослідження спостережливості як професійно важливої якості майбутніх вихователів дошкільних навчальних закладів; розкрито значення спостережливості для педагогічної діяльності вихователів; визначено та обґрунтовано структурні компоненти (мотиваційно-цільовий, когнітивний, операційний), критерії (спонукальні мотиви й

цілі прояву спостережливості, розвиненість пізнавальних психічних процесів, сформованість способів дій), показники та рівні (високий, необхідний, критичний, неприпустимий) розвитку спостережливості майбутніх вихователів; виявлено психологічні особливості її прояву (домінування зовнішніх, формальних мотивів і цілей прояву спостережливості; достатній рівень розвитку пізнавальних психічних процесів, що забезпечують можливість її прояву; критичний рівень сформованості здатності до визначення, порівняння, диференціації та інтерпретації зовнішніх проявів індивідуальних особливостей дітей); визначено психолого-педагогічні умови розвитку цієї якості у процесі професійної підготовки майбутніх вихователів (спрямованість змісту навчальних дисциплін і виробничих практик на розвиток спостережливості, використання для цього різних методів і форм організації навчання, сформованість у майбутніх вихователів професійних мотивів фахової підготовки, професійно-педагогічних ціннісних орієнтацій та адекватних і глибоких уявлень щодо сутності й специфіки спостережливості вихователів, розвиненість у студентів адекватної самооцінки спостережливості як професійно важливої якості, здатності до рефлексії та емпатії); створено модель розвитку спостережливості майбутніх вихователів дошкільних навчальних закладів; розроблено та перевірено ефективність психолого-педагогічної програми розвитку досліджуваної якості в процесі професійної підготовки;

- *поглиблено та уточнено* зміст основних понять дослідження («спостережливість», «професійно важливі якості», «психолого-педагогічні умови»); співвідношення понять «спостереження» і «спостережливість»; психологічні уявлення щодо місця й ролі психолого-педагогічних умов у розвитку професійно важливих якостей майбутніх фахівців у процесі професійної підготовки;

- *набуло подальшого розвитку* розв'язання проблеми формування професійно важливих якостей майбутніх педагогів.

Практичне значення дослідження полягає в тому, що структуровані й апробовані психодіагностичні методики вивчення психологічних особливостей прояву спостережливості майбутніх вихователів дошкільних навчальних закладів і психолого-педагогічних умов її розвитку, запропонована психолого-педагогічна програма розвитку спостережливості майбутніх вихователів, розроблені методичні рекомендації можуть бути використані викладачами вищої школи для вивчення цих феноменів, розробки та доповнення змісту навчальних дисциплін циклу професійної та практичної підготовки («Психологія дитяча», «Вікова психологія», «Педагогічна психологія», «Психологія і педагогіка сім'ї», «Дитяча практична психологія», «Основи педагогічної майстерності», «Практикум з дошкільної педагогіки» тощо). Певні положення можуть знайти застосування в практиці роботи педагогічних коледжів і в системі післядипломної педагогічної освіти.

Апробація та впровадження результатів дослідження. Основні положення й результати дослідження доповідалися та отримали схвалення на 15 Міжнародних і 9 всеукраїнських науково-практичних конференціях; звітних науково-практичних конференціях викладачів та аспірантів Бердянського державного педагогічного університету (2010 – 2014 рр.); засіданнях кафедри прикладної психології та логопедії, кафедри психології та кафедри дошкільної освіти Бердянського державного педагогічного університету (2010 – 2014 рр.).

Результати дослідження *впроваджено* в навчально-виховний процес Бердянського державного педагогічного університету (довідка № 57-08/748 від 20.05.2014 р.), Маріупольського державного університету (акт № 767/01-23/08 від 13.04.2013 р.), Рівненського державного гуманітарного університету (довідка № 59 від 06.05.2014 р.), Чернігівського національного педагогічного університету імені Т. Шевченка (акт № 23 від 07.04.2014 р.).

Публікації. Основні теоретичні положення й результати дослідження відображено в 33 одноосібних публікаціях, з яких: 11 статей у вітчизняних фахових виданнях, 2 статті в зарубіжних фахових виданнях, 5 – в інших наукових журналах і збірниках, 15 – у матеріалах конференцій.

Структура роботи. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків до розділів, висновків, списку використаних джерел (313 найменувань, із них 26 іноземною мовою), 14 додатків. Загальний обсяг роботи 270 сторінок (з них 168 основного тексту). У тексті міститься 17 таблиць і 7 рисунків на 18 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність проблеми, визначено об'єкт, предмет, мету і завдання дослідження, розкрито наукову новизну, теоретичне й практичне значення одержаних результатів, відображено відомості щодо апробації, впровадження та публікації результатів дослідження.

У **першому розділі** – *«Теоретичні засади дослідження спостережливості як професійно важливої якості майбутніх вихователів дошкільних навчальних закладів»* – проаналізовано теоретико-методологічні підходи до розуміння поняття «професійно важливі якості» педагогів; розкрито сутність спостережливості як професійно важливої якості майбутніх вихователів; визначено психолого-педагогічні умови її розвитку.

У психолого-педагогічних дослідженнях представлені різні підходи до розуміння сутності поняття «професійно важливі якості» педагогів: професіографічний, у межах якого воно розглядається як психологічні властивості особистості, що відповідають вимогам педагогічної діяльності, визначають придатність і здатність людини до неї (В. Бодров, А. Карпов, Є. Климов та ін.); компетентнісний підхід, відповідно до якого професійно важливі якості є невід'ємною та обов'язковою складовою професійної компетентності педагогів (В. Давидов, І. Зимня, Н. Кузьміна та ін.); особистісно-діяльнісний підхід, у руслі якого професійно важливі якості визначаються як психологічні властивості особистості, що формуються внаслідок професійно-особистісного розвитку, дозволяють успішно й ефективно виконувати функції педагогічної діяльності (Г. Балл, В. Рибалка, В. Шадриков та ін.); акмеологічний підхід, де професійно важливі якості педагогів – це особистісні та індивідуально-психологічні якості, що забезпечують досконале оволодіння обраною професією й досягнення професійного «акме» (О. Бодальов, С. Пальчевський, А. Реан та ін.). Узгодження цих підходів на рівні загальнонаукового правила доповнюваності дало можливість уточнити зміст поняття «професійно важливі якості» як особистісні властивості майбутніх вихователів дошкільних навчальних закладів, що відповідають вимогам педагогічної діяльності, дозволяють успішно й ефективно її виконувати та

забезпечують можливість творчої самореалізації.

Доведено, що вимоги до професійної компетентності майбутніх вихователів зумовлюють необхідність розвитку комплексу професійно важливих якостей. Серед них особливе значення має спостережливість (А. Домбро, О. Кононко, В. Кузьменко, Т. Піроженко, М. Фосет та ін.). У нашому дослідженні під спостережливістю розуміємо *професійно важливу якість майбутніх вихователів навчальних закладів, сутність якої полягає у фіксації та інтерпретації суттєвих, характерних і навіть малопомітних зовнішніх проявів індивідуальних особливостей суб'єктів освітнього процесу дошкільного навчального закладу (дітей, батьків, педагогів)*. З'ясовано значення спостережливості для проектування й розвитку особистості дитини, налагодження співпраці з батьками та педагогами, а також професійного саморозвитку та самовдосконалення (Дж. Джаблон, Н. Лисенко, Т. Мандрикіна, М. Савчин та ін.). Встановлено, що від особливостей її прояву залежить успішність і результативність виконання низки професійних функцій: дослідницької, організаторської, стимулювальної, прогностичної, контрольної, регулювальної та коригувальної (М. Басов, І. Бех, К. Вербова, М. Захарійчук, І. Зимня, Л. Колодіна, С. Кондратьєва, Є. Панько та ін.).

Встановлено взаємозв'язок і відмінність спостереження від спостережливості як професійно важливої якості майбутніх вихователів. Стійке пізнавальне ставлення до навколишнього середовища та отримання практичного досвіду проведення спостереження зумовлюють розвиток спостережливості як особистісної якості (Б. Ананьєв, Л. Занков, А. Родіонова та ін.). За умови професійно-пізнавального ставлення майбутніх вихователів до суб'єктів освітнього процесу дошкільного навчального закладу ця якість трансформується з особистісної у професійно важливу (О. Бодальов, І. Зязюн, В. Татенко та ін.).

Аналіз та узагальнення наукових позицій учених (Л. Регуш, Г. Кислова, В. Ковальов, Д. Ніколенко, М. Шерін та ін.) щодо структури спостережливості представників різних професій і врахування авторського розуміння її сутності дозволяють визначити компоненти спостережливості майбутніх вихователів: мотиваційно-цільовий, когнітивний та операційний. Відповідно до зазначених компонентів обґрунтовано критерії розвитку досліджуваної якості: 1) наявність спонукальних мотивів і цілей прояву спостережливості як професійно важливої якості (показники: професійні мотиви та цілі її прояву; усвідомлення необхідності прояву досліджуваної якості для педагогічної діяльності й творчої самореалізації; домінування професійного інтересу й настанови на пізнання та розуміння індивідуальних особливостей суб'єктів освітнього процесу дошкільного навчального закладу); 2) розвиненість пізнавальних психічних процесів, що становлять основу спостережливості (показники: обсяг сприймання; сприйнятливність; концентрація, стійкість, розподіл уваги; здатність до порівняння, аналізу, синтезу, абстрагування та узагальнення; обсяг образної та довготривалої пам'яті); 3) сформованість способів дій (показники: визначення необхідних і достатніх зовнішніх проявів індивідуальних особливостей особистості; їх диференціація, порівняння та адекватна інтерпретація).

Ключовим у визначенні теоретичних засад дослідження є положення про те, що розвиток спостережливості як професійно важливої якості майбутніх вихователів

дошкільних навчальних закладів є складним і динамічним явищем (А. Деркач, Е. Зеєр, С. Максименко та ін.). З'ясовано, що особливе значення для цього процесу має етап професійної підготовки, результативність якого залежить від забезпечення на практиці сприятливих психолого-педагогічних умов (Г. Балл, П. Перепилиця, Ю. Поваренков, В. Шадріков та ін.). Під психолого-педагогічними умовами розуміємо взаємозумовленість і взаємозалежність зовнішніх і внутрішніх спонук, які призводять до активізації внутрішніх процесів розвитку досліджуваної якості.

Констатовано відсутність досліджень, присвячених розкриттю сприятливих психолого-педагогічних умов розвитку спостережливості майбутніх вихователів дошкільних навчальних закладів. На нашу думку, забезпечення в процесі професійної підготовки комплексу умов, що активізують розвиток професійно важливих якостей майбутніх педагогів, також зумовлює розгортання внутрішніх процесів кількісних і якісних змін розвитку досліджуваної якості. На основі аналізу та узагальнення наукових досліджень (Н. Давидюк, Н. Дятленко, А. Маркова, О. Помиткін, Л. Регуш, В. Рибалка, М. Савчин, В. Семиченко, В. Чернобровкін, Н. Шевченко, Т. Яценко та ін.) вважаємо, що такими умовами є: педагогічні – забезпечення змістовно збагаченого освітнього середовища через спрямованість змісту навчальних дисциплін і виробничих практик на розвиток спостережливості, використання для цього різних методів і форм організації навчання; психологічні – сформованість у студентів професійних мотивів фахової підготовки і професійно-педагогічних ціннісних орієнтацій, здатності брати відповідальність за результат професійної підготовки, адекватних і глибоких уявлень щодо сутності спостережливості як професійно важливої якості, а також розвиненість у майбутніх вихователів її адекватної самооцінки, здатності до рефлексії та емпатії.

Визначені теоретичні положення щодо спостережливості майбутніх вихователів дошкільних навчальних закладів було покладено в основу емпіричного дослідження психологічних особливостей її прояву та психолого-педагогічних умов розвитку в процесі професійної підготовки.

У другому розділі – *«Емпіричне вивчення особливостей прояву спостережливості майбутніх вихователів дошкільних навчальних закладів та умов її розвитку в процесі професійної підготовки»* – представлено програму, методики й процедуру дослідження; виявлено психологічні особливості прояву спостережливості майбутніх вихователів і якість забезпечення на практиці психолого-педагогічних умов її розвитку.

Дослідження психологічних особливостей прояву спостережливості як професійно важливої якості майбутніх вихователів здійснювалося на основі визначених структурних компонентів, критеріїв, показників і рівнів її розвитку.

За результатами вивчення *мотиваційно-цільового компонента* спостережливості за критерієм «наявність спонукальних мотивів і цілей її прояву» встановлено, що високий рівень його розвитку мають 7,27% майбутніх вихователів, необхідний – 29,06%, критичний – 53,42%, неприпустимий – 10,25%. Отримані результати дозволяють констатувати, що для переважної більшості досліджуваних характерним є домінування зовнішніх мотивів і формальних цілей прояву спостережливості. Відзначається недостатня сформованість настанови на пізнання та розуміння індивідуальних особливостей суб'єктів освітнього процесу

дошкільного навчального закладу. Студенти не проявляють стійкого професійного інтересу до фіксації та інтерпретації зовнішніх проявів індивідуальних особливостей дитини (особливо батьків і педагогів). Також спостерігається поверховість в усвідомленні значення спостережливості для педагогічної діяльності. Виявлені особливості мотиваційно-цільового компонента спостережливості свідчать про недостатню вмотивованість і спрямованість студентів до її актуалізації з метою пізнання та розуміння індивідуальних особливостей дітей дошкільного віку.

Результати дослідження *когнітивного компонента* спостережливості за критерієм «розвиненість пізнавальних психічних процесів» показали, що високий рівень його розвитку характерний для 3,42% майбутніх вихователів, необхідний – 48,29%, критичний – 40,17%, неприпустимий – 8,12%. Це свідчить про те, що більшість студентів мають достатні показники розвитку обсягу сприймання та сприйнятливості; концентрації, стійкості, розподілу уваги; образної та довготривалої пам'яті; аналізу, синтезу, порівняння, абстрагування й узагальнення. Зазначені особливості розвитку когнітивного компонента спостережливості вказують на наявність потенційної можливості її прояву майбутніми вихователями.

За результатами вивчення *операційного компонента* спостережливості (критерій – сформованість способів дій) встановлено, що високий рівень його розвитку мають лише 8,97% досліджуваних, необхідний – 22,65%, критичний – 50,85%, неприпустимий – 17,53%. Отримані результати дозволяють констатувати, що переважна більшість студентів здатна визначити суттєві й характерні зовнішні прояви індивідуальних особливостей особистості. Проте при їх порівнянні, диференціації та поясненні студенти допускають значну кількість помилок. Тому їм достатньо складно за зовнішніми проявами розкрити індивідуальні особливості дітей.

Порівняльний аналіз показників структурних компонентів спостережливості майбутніх вихователів за встановленими критеріями дає можливість констатувати, що найвищі показники одержано за результатами дослідження когнітивного, а найнижчі – операційного компонента. Наведені емпіричні дані засвідчують, що студенти здатні на достатньому рівні активізувати пізнавальні психічні процеси, які є основою спостережливості. Але домінування в майбутніх вихователів зовнішніх, формальних мотивів і цілей її прояву призводить до недостатнього оволодіння ними способами дій, що необхідні для фіксації та адекватної інтерпретації суттєвих, характерних і, особливо, малопомітних зовнішніх проявів індивідуальних особливостей суб'єктів освітнього процесу дошкільного навчального закладу.

На основі узагальнення показників експериментального дослідження структурних компонентів спостережливості майбутніх вихователів дошкільних навчальних закладів визначено рівні її розвитку: високий, необхідний, критичний і неприпустимий.

Високий рівень розвитку спостережливості властивий лише 8,97% майбутніх вихователів. У них виявлено домінування професійних мотивів і цілей прояву спостережливості. Характерним є високий рівень розвитку пізнавальних психічних процесів, що становлять її основу. Спостерігається сформованість здатності точно визначати зовнішні прояви особистості, встановлювати між ними взаємозв'язки та адекватно інтерпретувати. Зазначені особливості дозволяють студентам розуміти суттєві, характерні й малопомітні прояви індивідуальних особливостей суб'єктів

освітнього процесу дошкільного навчального закладу.

Необхідний рівень розвитку спостережливості констатовано у 28,63% майбутніх вихователів. Для них характерними є такі особливості прояву досліджуваної якості: домінування пізнавальних мотивів і цілей прояву спостережливості; достатній рівень розвитку пізнавальних психічних процесів, що становлять її основу; нераціональна послідовність фіксації та інтерпретації зовнішніх проявів особистості, що призводить до незначних помилок у розумінні її індивідуальних особливостей. Це дає змогу студентам визначати й аналізувати суттєві та характерні зовнішні прояви суб'єктів освітнього процесу дошкільного навчального закладу, але ускладнює можливість фіксації малопомітних змін їхнього психічного стану, поведінки тощо.

Критичний рівень розвитку спостережливості виявлено у 53,43% майбутніх вихователів. Це свідчить, що для більшості студентів характерним є домінування зовнішніх, формальних мотивів і цілей прояву досліджуваної якості. Спостерігається достатній рівень розвитку пізнавальних психічних процесів, що забезпечують можливість прояву спостережливості, але їх організація значною мірою залежить від зовнішніх обставин. Студенти можуть визначити індивідуальні особливості особистості, але допускають суттєві помилки у встановленні взаємозв'язку між різними зовнішніми проявами, що зумовлено недостатньою сформованістю здатності до їх порівняння та диференціації. Тому майбутні вихователі відчують певні труднощі не тільки під час фіксації малопомітних проявів індивідуальних особливостей дітей, а й у розумінні характерних і суттєвих особливостей їхнього розвитку.

Неприпустимий рівень розвитку спостережливості як професійно важливої якості притаманний 8,97% студентів. Для них характерними є такі особливості: відсутність спонукальних мотивів і цілей прояву досліджуваної якості; недостатній рівень розвитку пізнавальних психічних процесів, що становлять її основу, необхідність їхньої зовнішньої активізації та контролю; схильність фіксувати лише окремі, найбільш яскраві зовнішні прояви індивідуальних особливостей особистості та поверхово їх аналізувати, непослідовне та неусвідомлене виконання необхідних дій та операцій. Тому майбутні фахівці майже не помічають і, відповідно, не розуміють навіть суттєвих і характерних зовнішніх проявів індивідуальних особливостей дітей.

Наведені емпіричні дані дозволяють стверджувати, що виявлені психологічні особливості прояву спостережливості не відповідають тим вимогам, що висуваються до особистості майбутнього вихователя.

У результаті вивчення психолого-педагогічних умов розвитку спостережливості майбутніх вихователів дошкільних навчальних закладів виявлено, що ці умови в процесі професійної підготовки майже не враховуються (табл. 1).

Встановлено, що якість забезпечення на практиці більшості педагогічних умов розвитку спостережливості майбутніх вихователів знаходиться на низькому рівні. Це проявляється у відсутності цілеспрямованої роботи викладачів вищої школи щодо формування спостережливості у процесі професійної підготовки, а саме: безсистемності, фрагментарності та обмеженості надання інформації з проблеми спостережливості як професійно важливої якості; використання лише традиційних

форм організації навчання студентів, а також репродуктивних і пояснювально-ілюстративних методів навчання, що не завжди дозволяє врахувати психологічні механізми розвитку досліджуваної якості. Виняток становить лише спрямованість змісту виробничих практик на розвиток спостережливості: у більшості випадків програми виробничих практик студентів містять завдання, які опосередковано цьому сприяють (складання психолого-педагогічної характеристики на дитину, спостереження та аналіз різних видів діяльності дошкільників тощо).

Таблиця 1

Якість забезпечення психолого-педагогічних умов розвитку спостережливості майбутніх вихователів дошкільних навчальних закладів у практиці освітньої діяльності

Умови	Умови розвитку спостережливості майбутніх вихователів у процесі професійної підготовки	Рівні, %			
		В*	Д*	С*	Н*
Педагогічні	Спрямованість змісту навчальних дисциплін на розвиток спостережливості майбутніх вихователів	3,41	5,99	11,54	79,06
	Спрямованість змісту виробничих практик на розвиток спостережливості майбутніх вихователів	2,56	29,49	41,88	26,07
	Використання різних методів навчання для розвитку спостережливості майбутніх вихователів	2,56	13,25	18,81	65,38
	Використання різних форм організації навчання для розвитку спостережливості майбутніх вихователів	1,71	10,68	15,38	72,23
Психологічні	Сформованість професійних мотивів фахової підготовки	10,26	11,96	55,13	22,65
	Сформованість професійно-педагогічних ціннісних орієнтацій	10,26	11,96	55,13	22,65
	Розвиненість здатності до рефлексії	6,41	19,66	44,87	29,06
	Сформованість здатності брати відповідальність за результат професійної підготовки	11,97	21,79	53,42	12,82
	Сформованість адекватних і глибоких уявлень щодо сутності спостережливості як професійно важливої якості	0	9,83	51,71	38,46
	Розвиненість адекватної самооцінки спостережливості як професійно важливої якості	30,34	56,84	5,98	6,84
	Розвиненість здатності до емпатії	8,12	52,56	28,21	11,11

* В – високий; Д – достатній; С – середній; Н – низький

Результати вивчення психологічних умов розвитку спостережливості як професійно важливої якості засвідчують, що в студентів спостерігається домінування пізнавальних мотивів професійної підготовки та життєво-професійних ціннісних орієнтацій; поверховість аналізу власної діяльності, орієнтація на зовнішнє оцінювання та епізодичність саморегуляції; ситуативність прояву відповідальності, що зумовлюється успішністю або неуспішністю навчання у вищій школі; змістова плутанина й змішаність уявлень щодо сутності спостережливості вихователів дошкільних навчальних закладів; домінування неадекватно завищеного рівня самооцінки досліджуваної якості та достатньо вираженого почуття емпатії.

Доведено існування статистично значущого взаємозв'язку між проявом спостережливості й якістю забезпечення в процесі професійної підготовки майже всіх вищезазначених психолого-педагогічних умов: сформованістю адекватних і глибоких уявлень щодо сутності спостережливості ($r = 0,193$; $p \leq 0,01$); використанням різних методів навчання для її розвитку ($r = 0,191$; $p \leq 0,05$); розвиненістю адекватної самооцінки спостережливості як професійно важливої

якості ($r = 0,185$; $p \leq 0,01$); сформованістю професійних мотивів фахової підготовки ($r = 0,182$; $p \leq 0,01$); спрямованістю змісту навчальних дисциплін ($r = 0,178$; $p \leq 0,01$) і виробничих практик на розвиток спостережливості ($r = 0,174$; $p \leq 0,01$); розвиненістю здатності до рефлексії ($r = 0,158$; $p \leq 0,05$); сформованістю професійних ціннісних орієнтацій ($r = 0,145$; $p \leq 0,05$); використанням різних форм організації навчання для розвитку спостережливості ($r = 0,144$; $p \leq 0,05$); розвиненістю у студентів здатності до емпатії ($r = 0,138$; $p \leq 0,05$). Не було доведено існування статистично значущого взаємозв'язку між проявом спостережливості та здатністю майбутніх вихователів брати відповідальність за результат професійної підготовки ($r = 0,123$).

На основі узагальнення результатів емпіричного дослідження сформульовано висновок, згідно з яким сприятливі психолого-педагогічні умови розвитку спостережливості майбутніх вихователів дошкільних навчальних закладів недостатньо забезпечуються в процесі їхньої професійної підготовки, що призводить до домінування критичного рівня розвитку досліджуваної якості. Вважаємо, що це є свідченням відсутності цілеспрямованого розвитку спостережливості та необхідності активізації потенційних зовнішніх і внутрішніх ресурсів, що можуть забезпечити позитивну динаміку її розвитку.

У третьому розділі – «*Розвиток спостережливості майбутніх вихователів дошкільних навчальних закладів у процесі професійної підготовки*» – представлено модель розвитку спостережливості майбутніх вихователів; обґрунтовано програму розвитку досліджуваної якості, конкретизовано зміст і засоби її реалізації; проаналізовано ефективність впливу психолого-педагогічних умов на розвиток спостережливості майбутніх вихователів у процесі професійної підготовки.

Теоретичним підґрунтям формувального експерименту стали особистісно орієнтований (Г. Балл, І. Бех, О. Помиткін, В. Рибалка та ін.), діяльнісний (К. Абульханова-Славська, В. Татенко, Ю. Швалб та ін.), індивідуальний (О. Асмолов, В. Кузьменко та ін.), компетентнісний (Л. Анциферова, І. Зимня, А. Маркова та ін.) та акмеологічний (О. Бодальов, Н. Кузьміна, С. Пальчевський та ін.) підходи, орієнтуючись на які визначено ключові засади розвитку спостережливості як професійно важливої якості майбутніх вихователів дошкільних навчальних закладів у процесі професійної підготовки: виявлення й розкриття наявних і потенційних можливостей щодо якісного перетворення психологічних особливостей прояву спостережливості, врахування особистісних досягнень кожного студента, визнання пріоритету його індивідуальності та самоцінності, встановлення постійного зворотного зв'язку між суб'єктами освітнього процесу вищої школи, поєднання практико-орієнтованого характеру професійної підготовки з фундаментальністю та проблематизацією змісту освітнього середовища, включення ситуацій вибору й навчального діалогу тощо. Реалізація зазначених положень зумовила дотримання низки принципів (активності у діяльності, гуманізації, самостійності, проблематизації змісту розвивальної програми та її професійної спрямованості тощо).

На основі вищезазначених теоретичних положень і результатів емпіричного дослідження створено модель розвитку спостережливості майбутніх вихователів дошкільних навчальних закладів у процесі професійної підготовки (рис. 1).

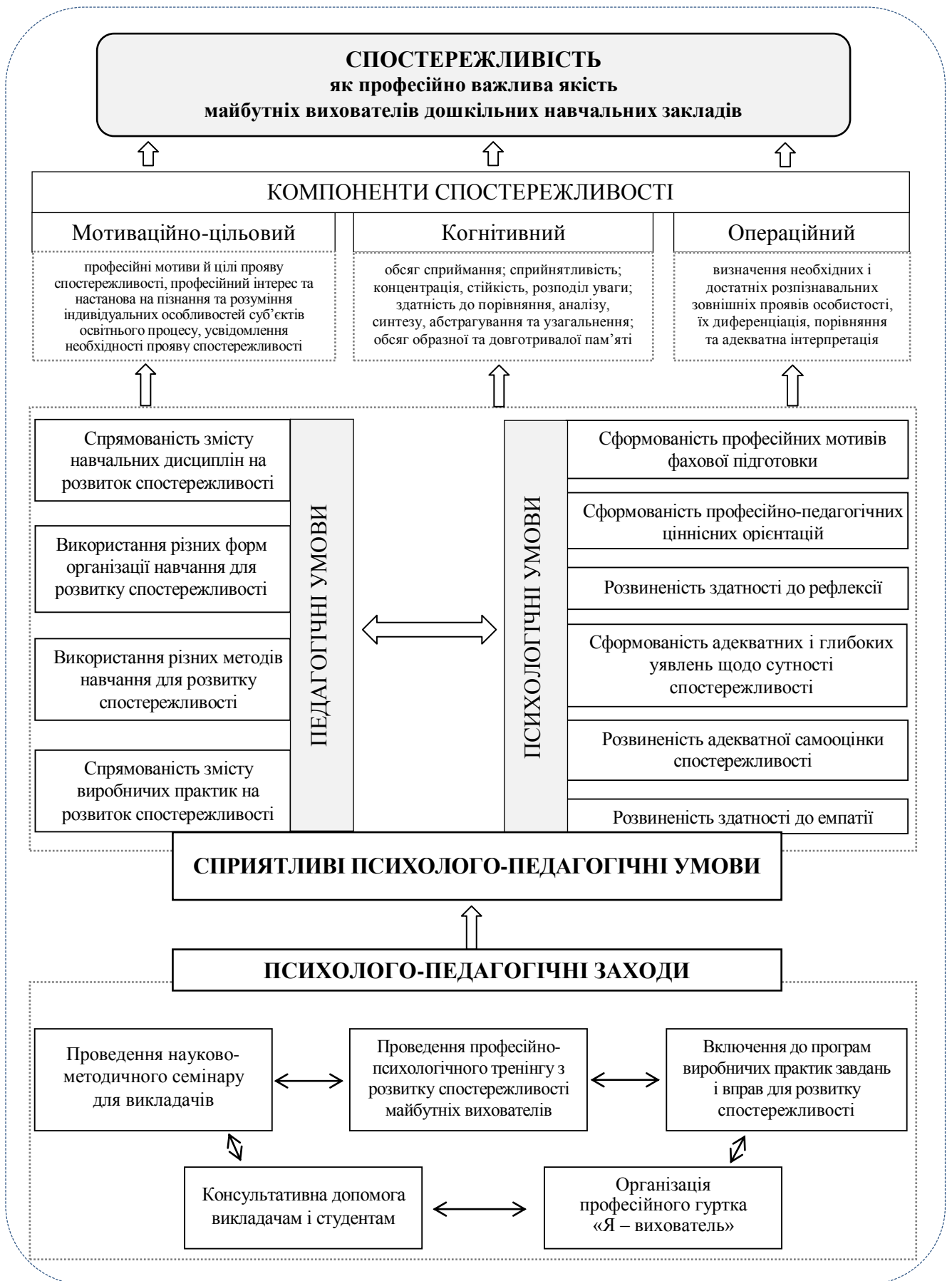

Рис. Модель розвитку спостережливості майбутніх вихователів дошкільних навчальних закладів у процесі професійної підготовки

Мета формувального експерименту полягала в активізації та забезпеченні комплексу сприятливих психолого-педагогічних умов розвитку досліджуваної якості. Для цього було розроблено психолого-педагогічну програму розвитку спостережливості майбутніх вихователів, що являла собою структурно, змістовно, організаційно цілісний комплекс заходів, який реалізовувався у двох напрямках. Перший напрям передбачав налагодження взаємодії та співпраці з викладачами вищої школи для забезпечення на практиці комплексу сприятливих психолого-педагогічних умов розвитку спостережливості як професійно важливої якості. Для досягнення поставленої мети було проведено науково-методичний семінар «Розвиток спостережливості майбутніх вихователів дошкільних навчальних закладів у процесі професійної підготовки».

Другий напрям психолого-педагогічної програми передбачав роботу зі студентами. Основним фасилітуючим фактором розвитку їхньої спостережливості було визначено проведення професійно-психологічного тренінгу «Тренінг професійної спостережливості майбутніх вихователів дошкільних навчальних закладів». Загальний обсяг становив 75 годин, із яких 36 годин відводилося на аудиторну роботу (тренінгові заняття) та 39 годин на самостійну роботу. Під час професійно-психологічного тренінгу використовувалися такі методи та прийоми: міні-лекції, метод незавершених речень, групова дискусія, ситуаційно-рольові ігри, метод «мозкового штурму», виконання творчих завдань, аналіз професійних ситуацій і відеоматеріалів тощо.

Також до програм виробничих практик майбутніх вихователів було включено спеціальні вправи та завдання, що передбачали цілеспрямований розвиток спостережливості як професійно важливої якості. Найбільша увага приділялася вдосконаленню змісту педагогічної практики у групах дошкільного віку, оскільки під час її проходження студенти мали змогу перенести в актуальний і потенційний професійні контексти позитивні зміни прояву досліджуваної якості, що вже відбулися внаслідок упровадження системи заходів. Наприклад, були запропоновані такі вправи: «Портрет», «Знайди відмінності», «Завершення дня», «Фарби» тощо.

Для розвитку спостережливості майбутніх вихователів у межах виховної роботи було організовано професійний клуб «Я – вихователь». Його діяльність спрямовувалася на поєднання професійного та особистісного розвитку, що дозволяло студентам визначити наявні потенційні можливості, встановити їх сутність як таких, що характеризують професійну спрямованість і творчий потенціал особистості. Це передбачало проведення зустрічей із вихователями та психологами, майстер-класів, кінолекторіїв тощо.

Наприкінці формувального експерименту було проведено визначення рівня розвитку спостережливості як професійно важливої якості майбутніх вихователів дошкільних навчальних закладів у ЕГ і КГ. Порівняльний аналіз даних засвідчив значну позитивну динаміку розвитку досліджуваної якості в ЕГ порівняно з КГ (табл. 2). Найбільш значущі зміни відбулися у розвитку операційного компонента спостережливості майбутніх фахівців ($t = 5,410$ при $p \leq 0,001$). Це проявлялось у тому, що переважна більшість студентів допускала лише незначні й несуттєві помилки при визначенні, диференціації, порівнянні та інтерпретації розпізнавальних проявів індивідуальних особливостей суб'єктів освітнього процесу дошкільного

навчального закладу. Значні зміни також зафіксовано у розвитку мотиваційно-цільового компонента спостережливості майбутніх вихователів ($t = 3,803$ при $p \leq 0,001$), що вказує на домінування у студентів пізнавально-професійних мотивів і цілей прояву спостережливості як професійно важливої якості. Також спостерігаються позитивні зрушення у розвитку когнітивного компонента досліджуваної якості ($t = 2,442$ при $p \leq 0,02$), тобто більшість студентів мають достатній рівень розвитку пізнавальних психічних процесів, що становлять основу спостережливості майбутніх вихователів дошкільних навчальних закладів.

Таблиця 2

Динаміка розвитку спостережливості
майбутніх вихователів дошкільних навчальних закладів

Рівні розвитку	ЕГ (n = 26)				Динаміка, %	КГ (n = 25)				Динаміка, %
	Конст. етап		Контр. етап			Конст. етап		Контр. етап		
	Абс.	%	Абс.	%		Абс.	%	Абс.	%	
Високий	2	7,69	6	23,08	+15,39	3	12,00	3	12,00	0,00
Необхідний	7	26,92	12	46,15	+19,23	6	24,00	7	28,00	+4,00
Критичний	14	53,85	7	26,92	-26,93	14	56,00	13	52,00	-4,00
Неприпустимий	3	11,54	1	3,85	-7,69	2	8,00	2	8,00	0,00

Наведені відмінності в ЕГ є статистично значущими за критерієм К. Пірсона на рівні $p \leq 0,01$, де $\chi^2 = 16,626$. Різнобічний аналіз одержаних даних свідчить про значну позитивну динаміку розвитку спостережливості у майбутніх вихователів ЕГ, тоді як у КГ суттєвих і статистично значущих змін не зафіксовано. Це підтверджує ефективність розробленої та апробованої психолого-педагогічної програми розвитку спостережливості майбутніх вихователів дошкільних навчальних закладів, що передбачала забезпечення в процесі професійної підготовки комплексу сприятливих психолого-педагогічних умов.

Враховуючи результати проведеного дослідження, запропоновано методичні рекомендації щодо розвитку спостережливості як професійно важливої якості майбутніх вихователів дошкільних навчальних закладів у межах навчальних дисциплін циклу професійної та практичної підготовки, що викладаються у вищій школі, а також під час проходження студентами навчально-виробничих практик.

ВИСНОВКИ

У дисертаційній роботі здійснено теоретичне узагальнення й запропоновано практичне розв'язання наукової проблеми розвитку спостережливості майбутніх вихователів дошкільних навчальних закладів у процесі професійної підготовки, що виявляється в окресленні теоретичних засад означеної проблеми та з'ясуванні сутності основних понять дослідження; визначенні психологічних особливостей прояву спостережливості як професійно важливої якості майбутніх вихователів і психолого-педагогічних умов її розвитку в процесі професійної підготовки; створенні моделі розвитку досліджуваної якості; розробці та апробації психолого-педагогічної програми розвитку спостережливості майбутніх вихователів.

1. На основі аналізу наукової літератури визначено теоретико-методологічні засади дослідження проблеми розвитку професійно важливих якостей майбутніх

вихователів дошкільних навчальних закладів (професіографічний, компетентнісний, особистісно-діяльнісний, акмеологічний підходи). Професійно важливі якості розуміються як особистісні властивості майбутніх вихователів, що відповідають вимогам майбутньої педагогічної діяльності, дозволяють успішно й ефективно її виконувати та забезпечують можливість творчої самореалізації. Доведено, що розвиток професійно важливих якостей – це динамічний і складний процес, який зазнає постійних змін. Саме період навчання майбутніх вихователів у вищій школі є сприятливим для розвитку їхніх професійно важливих якостей.

Психологічною основою розвитку професійно важливих якостей майбутніх вихователів дошкільних навчальних закладів виступає наявність сприятливих психолого-педагогічних умов. Під цим поняттям розуміємо взаємозалежність зовнішніх і внутрішніх спонук, що призводить до розгортання внутрішніх процесів розвитку зазначених якостей у процесі професійної підготовки.

2. Спостережливість є професійно важливою якістю майбутніх вихователів дошкільних навчальних закладів, сутність якої полягає у фіксації та інтерпретації суттєвих, характерних і навіть малопомітних зовнішніх проявів індивідуальних особливостей суб'єктів освітнього процесу дошкільного навчального закладу (дітей, батьків, педагогів). Спостережливість займає особливе місце у структурі професійно важливих якостей майбутніх вихователів, оскільки виступає основою пізнання й розуміння індивідуальних особливостей суб'єктів освітнього процесу дошкільного навчального закладу, а також визначає успішність і результативність виконання низки професійних функцій (дослідницької, організаторської, стимулювальної, прогностичної, контрольної, регулювальної та коригувальної).

Розкрито структуру (мотиваційно-цільовий, когнітивний та операційний компоненти), критерії (спонукальні мотиви та цілі прояву спостережливості, розвиненість пізнавальних психічних процесів, сформованість способів дій), показники та рівні (високий, необхідний, критичний і неприпустимий) розвитку спостережливості майбутніх вихователів дошкільних навчальних закладів.

3. Встановлено психологічні особливості прояву спостережливості майбутніх вихователів дошкільних навчальних закладів: домінування зовнішніх і формальних спонукальних мотивів і цілей її прояву; достатній рівень розвитку пізнавальних психічних процесів, що забезпечують можливість прояву спостережливості, їх організація залежить від зовнішніх умов і ситуацій; критичний рівень сформованості здатності до визначення, порівняння, диференціації та інтерпретації зовнішніх проявів, що призводить до суттєвих помилок у розумінні зовнішніх проявів індивідуальних особливостей дітей.

4. Визначено сприятливі психолого-педагогічні умови розвитку спостережливості майбутніх вихователів дошкільних навчальних закладів у процесі професійної підготовки: педагогічні – спрямованість змісту навчальних дисциплін і виробничих практик на розвиток спостережливості; використання для цього різних методів і форм організації навчання студентів; психологічні – сформованість у майбутніх вихователів професійних мотивів фахової підготовки, професійно-педагогічних ціннісних орієнтацій, адекватних і глибоких уявлень щодо сутності спостережливості як професійно важливої якості, а також розвиненість у студентів її адекватної самооцінки, здатності до рефлексії та емпатії.

Констатовано недостатнє забезпечення на практиці вищезазначених психолого-педагогічних умов розвитку спостережливості майбутніх вихователів.

5. Розроблено модель розвитку спостережливості майбутніх вихователів дошкільних навчальних закладів, що реалізовувалася через психолого-педагогічну програму, ключовими положеннями якої стали: розкриття потенційних можливостей студентів, урахування їхніх особистісних досягнень, визнання пріоритету індивідуальності та самоцінності майбутніх фахівців, встановлення постійного зворотного зв'язку між студентами та викладачами, поєднання практико-орієнтованого характеру професійної підготовки з фундаментальністю і проблематизацією змісту освітнього середовища тощо. Структурну та змістовну цілісність психолого-педагогічної програми розвитку спостережливості як професійно важливої якості забезпечував комплекс заходів: проведення науково-методичного семінару для викладачів; упровадження спецкурсу «Тренінг професійної спостережливості майбутніх вихователів дошкільних навчальних закладів»; включення до програм виробничих практик студентів спеціальних завдань і вправ, спрямованих на розвиток досліджуваної якості; організація діяльності професійного клубу «Я – вихователь»; надання консультативної допомоги викладачам і студентам із питань розвитку спостережливості як професійно важливої якості.

Реалізація запропонованої психолого-педагогічної програми розвитку спостережливості майбутніх вихователів дошкільних навчальних закладів дозволяє забезпечити у процесі їхньої професійної підготовки комплекс сприятливих психолого-педагогічних умов, що призводить до позитивної динаміки розвитку досліджуваної якості.

Проведене дослідження не вичерпує багатогранності теоретичних і практичних пошуків розв'язання проблеми розвитку спостережливості майбутніх вихователів дошкільних навчальних закладів. Перспективи подальшої науково-дослідної роботи вбачаємо в поглибленому вивченні психологічних особливостей розвитку спостережливості вихователів дошкільних навчальних закладів у процесі професійної діяльності, виявленні специфіки зовнішніх проявів індивідуальних особливостей дітей дошкільного віку, визначенні структури професійно важливих якостей майбутніх вихователів, розробці та впровадженні комплексної програми розвитку зазначених якостей.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Результати дослідження опубліковано в 33 публікаціях, основними з яких є:

а) статті у вітчизняних фахових виданнях:

1. Цибуляк Н. Ю. Спостережливість як професійно важлива якість майбутнього вихователя дошкільного навчального закладу: сутність і структура / Н. Ю. Цибуляк // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія № 12. Психологічні науки : [зб. наук. праць]. – К. : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2011. – № 35 (59). – С. 164-169.

2. Цибуляк Н. Ю. Компоненти спостережливості як професійно важливої якості майбутнього вихователя дошкільного навчального закладу / Н. Ю. Цибуляк // Проблеми загальної та педагогічної психології : зб. наук. пр. / Ін-т психології

ім. Г. С. Костюка НАПН України ; [за ред. С. Д. Максименка]. – К. : [б. в.], 2011. – Т. XIII, част. 6. – С. 391-397.

3. Цибуляк Н. Ю. Особливості розвитку професійних якостей майбутнього вихователя дошкільного навчального закладу / Н. Ю. Цибуляк // Освіта регіону: політологія, психологія, комунікації : [укр. наук. журн.] / [гол. ред. В. М. Бебик]. – К. : Вид-во «Ун-т «Україна», 2011. – № 3. – С. 191-195.

4. Цибуляк Н. Ю. Психологічні детермінанти спостережливості як професійно важливої якості майбутнього вихователя дошкільного навчального закладу / Н. Ю. Цибуляк // Вісник Інституту розвитку дитини : [зб. наук. пр.] / [гол. ред. В. П. Андрущенко]. – К. : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2011. – Вип. 18. – С. 166-171. – (Серія «Філософія, педагогіка, психологія»).

5. Цибуляк Н. Ю. Психологічний аналіз вихователем дошкільного навчального закладу зовнішніх ознак дитини під час спостереження / Н. Ю. Цибуляк // Вісник Інституту розвитку дитини : [зб. наук. пр.] / [гол. ред. В. П. Андрущенко]. – К. : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2011. – Вип. 19. – С. 149-154. – (Серія «Філософія, педагогіка, психологія»).

6. Цибуляк Н. Ю. Критерії, показники та рівні розвитку спостережливості майбутніх вихователів дошкільних навчальних закладів / Н. Ю. Цибуляк // Проблеми сучасної психології : зб. наук. праць / Кам'янець-Подільського національний ун-т ім. Івана Огієнка, Ін-т психології ім. Г. С. Костюка НАПН України ; [за ред. С. Д. Максименка, Л. А. Онуфрієвої]. – Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2012. – Вип. 17. – С. 650-660.

7. Цибуляк Н. Ю. Психолого-педагогічні умови розвитку професійно важливих якостей майбутніх вихователів дошкільних навчальних закладів / Н. Ю. Цибуляк // Психологічні перспективи : [журнал] / [гол. ред. Л. Засєкіна]. – Луцьк : Вид-во ВНУ ім. Л. Українки, 2012. – Вип. 19. – С. 262-272.

8. Цибуляк Н. Ю. Теоретичні засади дослідження професійно важливих якостей вихователів дошкільних навчальних закладів / Н. Ю. Цибуляк // Актуальні проблеми психології : зб. наук. пр. / Ін-т психології ім. Г. С. Костюка НАПН України ; [гол. ред. С. Д. Максименко]. – К. : «Срібна хвиля», 2012. – Том IV. – Психологія розвитку дошкільника. – Вип. 8. – С. 307-318.

9. Цибуляк Н. Ю. Психологічні особливості прояву спостережливості майбутніх вихователів дошкільних навчальних закладів / Н. Ю. Цибуляк // Педагогіка і психологія професійної освіти : [наук.-метод. журнал] / Ін-т пед. освіти і освіти дорослих АПН України та ін. ; [голов. ред. Н. Г. Ничкало]. – 2013. – № 4. – С. 194-202.

10. Цибуляк Н. Ю. Спостережливість особистості в системі взаємодії «людина-людина» / Н. Ю. Цибуляк // Актуальні проблеми психології : зб. наук. праць / Ін-т психології ім. Г. С. Костюка ; [гол. ред. С. Д. Максименко]. – К. : [б. в.], 2013. – Т. 11. – Психологія особистості. Психологічна допомога особистості. – Вип. 8. – Ч. 2. – С. 480-487.

11. Цибуляк Н. Ю. Наукові засади програми розвитку спостережливості майбутніх вихователів дошкільних навчальних закладів / Н. Ю. Цибуляк // Гуманітарний вісник Державного вищого навчального закладу «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди» : [зб. наук. пр.] / МОНмолодьспорт України, Переяслав-Хмельницький держ. пед. ун-т

ім. Г. Сковороди ; [голов. ред. В. П. Коцур]. – Переяслав-Хмельницький, 2013. – Вип. 28. – Том I. – С. 354-358. – (Серія «Педагогіка. Психологія. Філософія»).

б) статті у зарубіжних фахових виданнях:

12. Цибуляк Н. Ю. Проблема наблюдательности воспитателя в психолого-педагогической литературе / Н. Ю. Цибуляк // Наука. Творчество. Поиск : [межвузовский сб. науч. ст. молодых исследователей] / [ред.-сост. Н. В. Кожушкова, М. А. Волченко]. – Магнитогорск : МаГУ, 2010. – Вып. 2. – С. 73-75.

13. Цибуляк Н. Ю. Профессионально-психологический тренинг развития наблюдательности будущих воспитателей дошкольных образовательных учреждений / Н. Ю. Цибуляк // Челябинский гуманитарий : [науч. журнал] / [глав. ред. В. Н. Белкин]. – 2013. – № 4 (25). – С. 81-89.

в) статті в інших виданнях:

14. Цибуляк Н. Ю. Спостережливість у професійній підготовці педагогів дошкільної освіти / Н. Ю. Цибуляк // Зб. наук. пр. Бердянського державного педагогічного університету / [гол. ред. І. Т. Богданов]. – Бердянськ : БДПУ, 2010. – С. 160-165.

15. Цибуляк Н. Ю. Зовнішні ознаки дошкільника як прояв його психічного життя / Н. Ю. Цибуляк // Наукові праці Донецького технічного національного університету / [відпов. ред. О. Г. Каверіна]. – Донецьк : ДВНЗ «ДонНТУ», 2011. – Випуск 10 (193). – С. 230-234. – (Серія «Педагогіка, психологія і соціологія»).

16. Цибуляк Н. Ю. Деякі аспекти діагностики рівня розвитку спостережливості як професійно важливої якості майбутнього вихователя дошкільного навчального закладу / Н. Ю. Цибуляк // Парус : [наук.-пед. журн. Миколаївщини]. – Грудень-Січень 2011/12. – № 2. – С. 54-57.

17. Цибуляк Н. Ю. Дошкільник як об'єкт спостереження вихователем дошкільного навчального закладу / Н. Ю. Цибуляк // Міжнародні педагогічні студії: проблеми дошкілля в сучасному світі : [зб. наук. пр.] / Бердянський держ. пед. ун-т ; [укл. І. Г. Улюкаєва]. – Донецьк : Ландон-XXI, 2012. – С. 270-275.

18. Цибуляк Н. Ю. Особливості психодіагностичного дослідження спостережливості майбутніх вихователів дошкільних навчальних закладів / Н. Ю. Цибуляк // Молодий вчений : [наук. журнал] / [ред. кол. О. Скрипченко, А. Юдашкіна, Н. Ковальчук]. – Вид-во : ТОВ «Видавничий дім «Гельветика», 2014. – № 1 (04). – С. 128-132.

г) матеріали конференцій:

19. Цибуляк Н. Ю. Профессионально важные качества воспитателя ДОУ как условие успешности педагогической деятельности / Н. Ю. Цибуляк // Дошкольное образование в современных социокультурных условиях: реалии, вызовы, перспективы : [сб. статей по материалам Междунар. науч.-практ. конф., (Чита, 25-26 ноября 2010 г.)] / Забайкал. гос. гум.-пед. ун-т. – Чита : [б. в.], 2010. – С. 131-134.

20. Цибуляк Н. Ю. Компоненти спостережливості як професійно важливої якості майбутнього вихователя дошкільного навчального закладу / Н. Ю. Цибуляк // Актуальні проблеми дошкільної та початкової освіти : [зб. наук. праць за матеріалами Всеукр. наук.-практ. конф., (Херсон, 4-5 травня 2011 р.)] / М-во освіти і науки України, Херс. держ. ун-т. – Херсон : Айлант, 2011. – Вип. LVIII, Ч I. – С. 380-382.

21. Цибуляк Н. Ю. Перцептивный компонент наблюдательности как

професійно важкого качества будущего воспитателя дошкольного образовательного учреждения / Н. Ю. Цибуляк // Психология и педагогика на современном этапе : [материалы I Междунар. науч.-практ. конф.] / ред. кол. : В. Ю. Асланян [и др.] – Ставрополь : «Логос», 2011. – С. 42-45.

22. Цибуляк Н. Ю. Тренінг як засіб розвитку професійно важливих якостей майбутнього спеціаліста у процесі професійної підготовки / Н. Ю. Цибуляк // Становлення професійних якостей практичного психолога у різних галузях діяльності : матеріали Всеукр. наук.-метод. семінару, (Умань, 20 січня 2012 р.) / [ред. кол. : Ткачук Л. В. (гол. ред.)]. – Умань : ПП Жовтий О. О., 2012. – С. 85-87.

23. Цибуляк Н. Ю. Мотивація професійної підготовки як умова розвитку професійно важливих якостей / Н. Ю. Цибуляк // Актуальні проблеми психології особистості та міжособистісних взаємин : матеріали IV Міжнар. наук.-практ. конф., (Київ – Кам'янець-Подільський, 22-23 травня 2012 р.) / [за ред. С. Д. Максименка, Л. А. Онуфрієвої]. – Кам'янець-Подільський : «Медобори-2006», 2012. – С. 336-338.

24. Цибуляк Н. Ю. Розвиток спостережливості майбутніх вихователів дошкільних навчальних закладів: компетентнісний підхід / Н. Ю. Цибуляк // Компетентнісний підхід у системі неперервної професійної освіти : зб. наук. праць за матеріалами II Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф., (Переяслав-Хмельницький, 13-15 лютого 2013 р.) / МОНмолодьспорт України, ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький держ. пед. ун-т імені Г. Сковороди» [та ін.]; наук. ред. В. П. Коцур, О. І. Шапран; [укл. О. М. Сергійчук, Н. П. Онищенко]. – Переяслав-Хмельницький : «ФОП Лукашевич О. М.», 2013. – С. 133-136.

25. Цибуляк Н. Ю. Програма розвитку спостережливості майбутніх вихователів дошкільних навчальних закладів / Н. Ю. Цибуляк // Проблеми діагностики та проектування розвитку обдарованих дошкільників : матеріали II Всеукр. наук.-практ. конф., (АР Крим, Алушка, 11-12 квітня 2013 р.) / Ін-т обдарованої дитини НАПН України. – К. : Ін-т обдарованої дитини, 2013. – С. 304-311.

АНОТАЦІЇ

Цибуляк Н. Ю. Психолого-педагогічні умови розвитку спостережливості у майбутніх вихователів дошкільних навчальних закладів у процесі професійної підготовки. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук зі спеціальності 19.00.07 – педагогічна та вікова психологія. – Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, Київ, 2014.

У дисертації здійснено аналіз теоретичних підходів до вивчення проблеми розвитку професійно важливих якостей педагогів, зокрема вихователів; поглиблено зміст поняття «спостережливість» як професійно важливої якості майбутніх вихователів дошкільних навчальних закладів; визначено компоненти (мотиваційно-цільовий, когнітивний, операційний), критерії (спонукальні мотиви й цілі прояву спостережливості, розвиненість пізнавальних психічних процесів, сформованість способів дій), показники та рівні (високий, необхідний, критичний, неприпустимий) розвитку досліджуваної якості; виявлено сприятливі умови її розвитку (спрямованість змісту навчальних дисциплін і виробничих практик на розвиток спостережливості, використання для цього різних методів і форм організації навчання, сформованість у

майбутніх вихователів професійних мотивів фахової підготовки, професійно-педагогічних ціннісних орієнтацій та адекватних і глибоких уявлень щодо сутності та специфіки спостережливості вихователя, розвиненість у студентів адекватної самооцінки спостережливості як професійно важливої якості, здатності до рефлексії та емпатії).

Обґрунтовано модель розвитку спостережливості майбутніх вихователів дошкільних навчальних закладів. Презентовано та доведено ефективність психолого-педагогічної програми розвитку досліджуваної якості. Розроблено методичні рекомендації щодо розвитку спостережливості як професійно важливої якості майбутніх вихователів для викладачів вищої школи.

Ключові слова: спостережливість, професійно важливі якості, психолого-педагогічні умови, вихователь дошкільного навчального закладу.

Цибуляк Н. Ю. Психолого-педагогические условия развития наблюдательности у будущих воспитателей дошкольных учебных заведений в процессе профессиональной подготовки. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата психологических наук по специальности 19.00.07 – педагогическая и возрастная психология. – Национальный педагогический университет имени М. П. Драгоманова, Киев, 2014.

В диссертации представлен теоретико-методологический анализ научных подходов к изучению проблемы развития профессионально важных качеств педагогов, в частности воспитателей дошкольных учебных заведений. Определены профессиографический, личностно-деятельностный, компетентностный, акмеологический подходы.

В работе раскрыта суть основных категориальных понятий исследования: «профессионально важные качества», «психолого-педагогические условия», «наблюдательность». Выяснено значение наблюдательности для педагогической деятельности воспитателей. Определены и обоснованы компоненты (мотивационно-целевой, когнитивный, операционный), критерии (побуждающие мотивы и цели проявления наблюдательности, развитость психических процессов и сформированность способов действий) и показатели развития исследуемого качества. Охарактеризованы уровни его развития (высокий, необходимый, критический, недопустимый). Определены психолого-педагогические условия развития наблюдательности как профессионально важного качества будущих воспитателей: направленность содержания учебных дисциплин и производственных практик на развитие наблюдательности; использование для этого различных методов и форм организации процесса обучения; сформированность у будущих воспитателей профессиональных мотивов и профессионально-педагогических ценностных ориентаций, адекватных и глубоких представлений о сущности наблюдательности, а также развитость адекватной самооценки наблюдательности как профессионально важного качества, способности к рефлексии и эмпатии.

Представлена модель развития наблюдательности будущих воспитателей дошкольных образовательных учреждений, реализация которой осуществлялась посредством психолого-педагогической программы, которая представляет собой целостную систему работы со студентами и преподавателями. Ее структурную и содержательную целостность обеспечивал комплекс мероприятий: проведение научно-методического семинара для преподавателей; внедрение спецкурса «Тренинг

профессиональной наблюдательности будущих воспитателей дошкольных учебных заведений»; включение в программы производственных практик студентов специальных заданий и упражнений, направленных на развитие исследуемого качества; организация деятельности профессионального клуба «Я – воспитатель», оказание консультативной помощи преподавателям и студентам по развитию наблюдательности как профессионально важного качества в процессе профессиональной подготовки. Доказано, что внедрение психолого-педагогической программы способствует положительной динамике развития наблюдательности студентов – будущих воспитателей. Разработаны методические рекомендации для преподавателей высшей школы по развитию наблюдательности будущих воспитателей дошкольных учебных заведений.

Ключевые слова: наблюдательность, профессионально важные качества, психолого-педагогические условия, воспитатель дошкольного учебного заведения.

Tsybulyak N. Y. Psychological and pedagogical conditions of development of observation at future educators of preschool educational establishments in the process of professional training. – Manuscript.

The dissertation on the receiving the scientific degree of candidate of psychological sciences according to speciality 19.00.07 – pedagogical and age psychology. – National M. Dragomanov Pedagogical University, Kyiv, 2014.

In the dissertation there have been made the analysis of theoretical approaches to study the problem of the development of professionally important teachers' qualities in particular educators of preschool educational establishments; content of the notion "observation" as a professionally important quality of future educators of preschool educational establishments has been deepened; components (motivational-purpose, cognitive, operational), criteria (inducements and purposes of manifestation the observation, sophistication of cognitive process, formation of action methods), indexes and levels (high, necessary, critical, illegal) of the development of research quality have been defined; favorable conditions of its development have been defined (orientation of the content of disciplines and industrial practices on the development of observation; using for it different methods and forms of organization of the teaching process; forming at future educators professional motives and professional and value orientations, adequate and deep idea about the essence of observation and also development of adequate self-estimation of observation as a professional important quality, ability to reflection and empathy).

The model of the development of observation of future educators of preschool educational establishments has been grounded. The effectiveness of the program of development of research quality has been presented and proved. There have been worked out the methodical recommendations as for development of future educators' observation for teachers of disciplines the cycle of professional and practical training.

Key words: observation, professionally important qualities, psychological and pedagogical conditions, educator of preschool educational establishment.